

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОГРАМИ «ЛЕНД-ЛІЗ»

HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE LEND-LEASE

Руснак Ю.І., к.ю.н., заслужений юрист України,
начальник науково-дослідного відділу проблем військового законодавства
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського

Каптан М.В., помічник командира бази з правової роботи
33 бази забезпечення навчального процесу
Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

Остапенко А.І., ад'юнкт
Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

В умовах повномасштабної воєнної агресії російської федерації проти України, знищення підприємств оборонно-промислового комплексу, порушення логістичних процесів та порушення транспортної інфраструктури, гостро постала потреба у зовнішній допомозі Україні озброєнням та військовою технікою.

Статтю присвячено здійсненню історико-правового огляду реалізації Закону про ленд-ліз, який був прийнятий Конгресом США 11 березня 1941 року, аналізу положень Закону про ленд-ліз на захист демократії України від 2022 року та оцінці рівня адаптованості національної нормативно-правової бази до впровадження програми ленд-лізу в Україні, визначення проблемних питань у законодавстві та надання пропозицій щодо можливих шляхів їх вирішення.

Проведено ретроспективний аналіз значення ленд-лізу з боку США для Радянського Союзу під час Другої Світової війни. Розглянуто значення поняття ленд-лізу, його складових та особливості майбутніх поставок військової допомоги Україні. Приділена увага правовим питанням даної допомоги Україні на умовах Закону про ленд-ліз на захист демократії України від 2022 року.

Визначено, що завданням Закону про ленд-ліз на захист демократії України від 2022 року було прискорити передачу важливого військового обладнання та інших життєвоважливих товарів в Україну та скоротити бюрократичну процедуру. Відповідно до нього дозволяється, де-факто, надавати обладнання з положеннями, які передбачають, що країна-одержувач поверне його США згодом або компенсує його вартість. Визначено ряд нерозв'язаних проблем з боку української сторони. Так, на даний час українським законодавством не передбачено порядку отримання товарів і обладнання за даною програмою, його розподіл між силами оборони України, контроль за його використанням та інше. Обґрунтовано необхідність у швидкій розробці відповідних законопроектів, а також інших нормативно-правових актів, зокрема наказів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, з питань отримання, обліку, розподілу, оцінки отриманого майна та з інших питань правового регулювання програми ленд-лізу для України.

Ключові слова: ленд-ліз, США, Друга Світова війна, країна-союзник, матеріальна допомога, військова допомога.

Under the conditions of the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine, the destruction of the defense and industrial enterprises, disruption of logistics processes and disruption of the transport infrastructure, there was an urgent need for external assistance to Ukraine with weapons and military equipment.

The article is devoted to a historical and legal review of the implementation of the Lend-Lease Act, which was adopted by the US Congress on March 11, 1941, an analysis of the provisions of the Ukraine Democracy Defense Lend-Lease Act of 2022 and an assessment of the level of adaptability of the national regulatory and legal framework for the implementation of the Lend-Lease Program in Ukraine, identification of problematic issues in the legislation and providing the proposals for possible ways to solve them.

A retrospective analysis of the significance of Lend-Lease by the USA for the Soviet Union during the Second World War was carried out. The meaning of the concept of lend-lease, its components and features of future supplies of military assistance to Ukraine was reviewed. Attention was paid to the legal issues of this assistance to Ukraine under the terms of the Ukraine Democracy Defense Lend-Lease Act of 2022.

It was determined that the task of the Ukraine Democracy Defense Lend-Lease Act of 2022 was to speed up the transfer of important military equipment and other vital goods to Ukraine and shorten the bureaucratic procedure. It allows, de facto, the delivery of equipment with provisions that the recipient country will return it to the US at a later date or compensate for its cost. A number of unresolved problems on the part of the Ukrainian side were identified. Yes, currently Ukrainian legislation does not provide for the procedure for obtaining goods and equipment under this program, its distribution among the defense forces of Ukraine, control over its use, etc. The need for the swift development of the relevant draft laws, as well as other regulatory and legal acts, in particular the orders of ministries and other central executive authorities on the obtaining, accounting, distribution, evaluation of the received property and on other issues of legal regulation of the lend-lease program for Ukraine were substantiated.

Key words: lend-lease, USA, Second World War, allied country, material assistance, military assistance.

Питання ленд-лізу та його значення в досягненні перемоги над фашистською Німеччиною у роки Другої Світової війни неодноразово поставало в епіцентрі уваги наукової спільноти. Найбільший вклад в дослідження зазначених питань внесли вчені-історики та політологи, такі як Фрадинський А.О., Молтусов В.А., Лисенко О.Є., Барановська В.М., Ніколіна І.І., Гончаренко Л.Л. Але і до цього часу науковцям не вдалося сформулювати єдиного погляду стосовно значущості ленд-лізу в той період. Крім того, деякі факти, пов'язані з ленд-лізом, були перекручені. Зокрема, існувала думка, що постачання за ленд-лізом було недостатньо значимим, а те майно, що США вже ж таки надавали, частково було застарілим, дефектним, недосконалим, непотрібним; що ленд-ліз суттєво не зміц-

нив воєнний потенціал Радянського Союзу; і тягар війни Радянський Союз поніс на власних плечах [1, с. 136].

В той же час, деякі науковці, збільшуючи значення ленд-лізу під час Другої Світової війни, навпаки зазначали, що Радянський Союз впродовж війни по програмі ленд-лізу отримав 480 тисяч автомобілів, з яких 430 тисяч – це вантажні автомобілі останніх моделей випуску, таких як US-6 фірм «Студебекер» і REO; 50 тис. – це джипи марки Willys MB і Ford GPW. І, в обсягах загальної величини поставок, автотранспортні поставки досягли 64% від загальної величини поставок. Крім того, з США було отримано 35 тисяч мотоциклів; 18 297 літаків, або 13% від загальної кількості, яка була вироблена (використана) під час бойових дій; 12 199 танків, або 12,3% від загальної

кількості; близько 8 тисяч зенітних гармат, або 21% від загальних надходжень протягом війни; близько 5 тисяч протитанкових гармат, або 9% від загальних надходжень; 580 військових кораблів та суден, або 22,4% від загального надходження, з яких: 202 – торпедні катери, 28 – сторожові кораблі, 138 – мисливці за підводними човнами, 49 – десантні кораблі, 3 – криголи, 120 – вантажні судна та буксири; 1900 паротягів (при загальному обсязі виробництва у Радянському Союзі у 800 паротягів), 11 075 залізничних вагонів (при власному виробництві у Радянському Союзі за аналогічний період – 1 092 вагони); 8 тисяч тракторів і тягачів; 140 тисяч одиниць автоматичної стрілецької зброї та 472 млн. мін та снарядів [2, с. 79].

Ленд-ліз (від англійської *lend* – «позичити» і *lease* – «здавати в оренду») – державна програма Сполучених Штатів Америки. Закон про ленд-ліз (англійською *Lend Lease Act*) вперше формально набрав законної сили 11 березня 1941 року.

Перш за все необхідно зазначити, що цей закон наділяв Президента Америки повноваженнями здійснювати дії з передачі, обміну, здачі в оренду, у позику або іншими способами військової техніки, озброєння, боєприпасів, продовольства, стратегічної сировини, надавати різні товари та послуги, а також військову інформацію уряду будь-якої країни, яка зазнала агресії, у разі особливої важливості її оборони для життєвих інтересів США.

Перед початком постачання ленд-лізу, країни-одержувачі підписували з урядом США двосторонні угоди, за умовами яких, після закінчення воєнних дій вони звільнялися від оплати за поставлену бойову техніку, озброєння та матеріали, які було знищено, втрачено чи вжито у роки Другої Світової війни.

Політика цього закону здійснювалась спочатку у постачанні Великій Британії та іншим європейським країнам, а згодом і Радянському Союзу, у Другій Світовій війні техніки, боєприпасів, стратегічних матеріалів, нафтопродуктів, харчових продуктів, медикаментів та інших матеріальних цінностей в цілому на безоплатній основі. Концепція цієї програми давала можливість Президенту США надавати союзницьким державам необхідної допомоги, з метою забезпечення оборони від держави-агресора, яка посягала на територіальну цілісність і недоторканість країни. Основні вимоги та принципи закону про ленд-ліз полягали в наступному: надана допомога повинна була використовуватись до тих пір, поки не буде повернута або знищена. На час дії Закону до союзників було відвантажено матеріальних цінностей на загальну суму 50,1 мільярда доларів, що еквівалентно станом на 2020 рік 690 мільярда доларів. Загалом 31,4 мільярда доларів спрямувались Сполученому Королівству, 3,2 мільярда доларів – Франції, 1,6 мільярда доларів – Китаю, 11,3 мільярда доларів – Радянському Союзу, а 2,6 мільярда доларів – іншим союзникам [3, с. 125].

27 березня 1941 року Конгрес США затвердив перше асигнування за програмою ленд-лізу. В 1942 році дія закону поширювалася вже на 36 країн-союзниць. Основним одержувачем американської допомоги була Велика Британія. За рахунок ленд-лізу в 1941 році забезпечувалося 2,4% озброєнь, що надходили арміям країн Британської імперії. 1942 року цей показник сягнув 12,2%. 23 червня 1941 року, наступного дня після початку війни між Німеччиною і Радянським Союзом Президент США Франклін Рузвельт заявив, що будь-яка допомога ворогам Гітлера сприятиме забезпеченню безпеки США [4, с. 12].

За час дії Закону до союзників було відвантажено матеріальних цінностей на загальну суму 50,1 мільярда доларів, що еквівалентно станом на 2020 рік 690 мільярда доларів. Загалом 31,4 мільярда доларів спрямувались Сполученому Королівству, 3,2 мільярда доларів – Франції, 1,6 мільярда доларів – Китаю, 11,3 мільярда доларів – Радянському Союзу, а 2,6 мільярда доларів – іншим союзникам [3, с. 125].

Необхідно зазначити, що відповідно до двосторонніх угод, всі країни, отримуючи ленд-ліз, були зобов'язані надавати взаємну допомогу США послугами, матеріальними цінностями та іншими виробами.

Крім того, після закінчення Другої Світової війни постала проблема оплати поставок за ленд-лізом. У рахунок оплати Радянський Союз експортував на умовах зворотного ленд-лізу хромовану та марганцеву руду, деревину, повернув частину отриманих бойових кораблів і торговельних суден, автотранспорту і бронетехніки й односторонньо оцінив свою заборгованість перед США у 170 млн. дол. У свою чергу США визначили вартість військових поставок, які могли б використовуватися в подальшому у промисловості та сільському господарстві Радянського Союзу, у 2,600 млрд. доларів, і, з урахуванням зносу вона була зменшена до 1,300 млрд. доларів США. У 1948 році цю суму американська сторона зменшила до 1 млрд. доларів, а в 1951 році – до 800 млн. доларів США.

Відповідно до двосторонньої угоди від 18 жовтня 1972 року, боргові зобов'язання за ленд-лізом Радянському Союзу було знижено до 722 млн. дол. США, а термін погашення продовжено до 2001 року. Радянський Союз виплатив два транші по 48 млн. дол. США. Але із запровадженням у 1974 році в США поправки Джексона-Веніка щодо Радянського Союзу, погашення боргу припинилося. Після переговорів президентів США та Радянського Союзу у червні 1990 року сума до погашення була визначена в 674 млн. доларів США, а термін її погашення пролонгований до 2030 року. Після ж розпаду Радянського Союзу борги по ленд-лізу перейшли до Росії [3, с. 131].

24 лютого 2022 року Росія розпочала широкомасштабне вторгнення на територію України по всій лінії кордону від Білорусі до тимчасово окупованого Криму. Армія Росії обстріляла прикордонні загоны та об'єкти військової інфраструктури. Президент Російської Федерації проголосив, що це «спеціальна військова операція», метою якої є «демільтаризація та денацифікація України».

Указом Президента України із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року введено воєнний стан в Україні, який в подальшому було продовжено у встановленому порядку.

9 травня 2022 року відбулась значуща подія для України. Президент США Джо Байден підписав Закон про ленд-ліз на захист демократії України від 2022 року, який передбачає прискорену передачу Україні та іншим країнам Східної Європи озброєння та обладнання. Тобто, по суті, США продовжать постачати зброю в Україну, але тепер це відбуватиметься швидше і без зайвих бюрократичних процедур. Важливо розуміти, що до прийняття даного закону Україні здебільшого надавали оборонну зброю та боєприпаси до неї, але тепер наша держава зможе отримати багато важкого наступального озброєння. При цьому, Україна не зобов'язана заздалегідь платити за американські поставки техніки та озброєнь, закон надає їй відстрочку оплати [5].

При цьому, важливо зазначити, що другий параграф цього Закону надає право Президенту США протягом двох фінансових років уповноважити уряд США надати предмети оборони (системи озброєння, боєприпаси, літаки, судна, катери або інше військове знаряддя та будь-якого обладнання, інструмент чи предмети, необхідні для виготовлення, виробництва, обробки, ремонту, обслуговування, зберігання, будівництва, транспортування, експлуатації такого озброєння), для уряду України або урядам країн Східної Європи, які постраждали від вторгнення Російської Федерації в Україну з метою зміцнення обороноздатності цих країн та захисту їхнього мирного населення від потенційного вторгнення або триваючої агресії з боку збройних сил уряду Російської Федерації.

Передбачалося, що у промислових масштабах ленд-ліз повинен був почати надходити в Україну вже восени 2022 року. Для масової передачі американського озбро-

ення в Україну потрібно, щоб на повну потужність запрацювали американські заводи. Ефективність сьогоденної допомоги від США не викликає сумнівів, але необхідно враховувати, що є деякі об'єктивні фактори, в тому числі й фінансові процедури у Сполучених Штатах, зокрема фінансовий рік там починається 1 жовтня 2022 року [6].

Нинішній американський ленд-ліз щонайменше спрощуватиме і пришвидшуватиме постачання озброєння та військової техніки. Було заявлено, що окрім оборонного озброєння, яке стрімко передавалося в Україну до підписання ленд-лізу, Україна отримає можливість отримати й наступальне озброєння. Відомо, що передача озброєння та військової техніки буде залежати від потреб України і можливостей США. Зрозуміло, що зброю по ленд-лізу Україна не отримає «в момент». На це впливає багато чинників: складна логістика, необхідність навчання українських військових, інформаційні атаки тощо [7].

Необхідно також враховувати, що лише за час повномасштабного російського вторгнення, яке почалося 24 лютого 2022 року, уряд України отримав від США військової допомоги на 3,8 млрд. доларів.

За інформацією Пентагону, Україна вже отримала від США: понад 1400 переносних зенітно-ракетних комплексів Stinger; понад 5500 протитанкових систем Javelin; понад 14 тис. інших протитанкових систем; понад 700 тактичних безпілотників Switchblade; 90 155-мм гаубиць і понад 200 тис. 155-мм артилерійських снарядів; 72 тактичні автомобілі для буксирування 155-мм гаубиць; 16 гелікоптерів Mi-17; сотні броньованих високомобільних багатощільових колісних машин; 200 бронетранспортерів M113; понад 7000 одиниць стрілецької зброї; понад 50 млн. патронів; 75 тис. комплектів бронежилетів і шоломів; 121 тактичну безпілотну повітряну систему Phoenix Ghost; ракетні системи з лазерним наведенням; безпілотні повітряні системи Puma; безпілотні судна берегової оборони; 17 протиартилерійських радарів; 4 контрмінометні радары; 2 радары повітряного спостереження; протипіхотні боєприпаси M18A1 Claymore; вибухівку C-4 та підривне обладнання для розчищення перешкод; тактичні безпечні системи зв'язку; прилади нічного бачення, тепловізійні системи, оптику, лазерні далекоміри; комерційні послуги супутникових знімків; засоби захисту від вибухонебезпечних предметів; засоби захисту від хімічної, біологічної, радіологічної, ядерної зброї; медичне забезпечення, включаючи аптечки; устаткування для електронних перешкод; польове обладнання та запасні частини [8].

Конгресмен США Адам Шиффа наголосив: «Українці показали себе надзвичайно здібними та стійкими перед російським агресором. І, з огляду на наші ресурси, ми можемо допомогти надати всі необхідні засоби для стримування сил путіна доти, доки ціна його кривавої війни не стане для нього надто високою». З цих слів пана Шиффи вбачається, що Конгрес уряду США вбачає позитивні результати у використанні наданої зброї у протистоянні Збройних Сил України проти російського військового вторгнення. Тепер Україна зможе отримати багато озброєння [9].

Програма ленд-лізу передбачає повернення коштів за отриману техніку, тоді як інші програми, за якими США постачають допомогу Україні, як то USAI (Ініціатива сприяння безпеці в Україні) та програма президентських повноважень, не передбачають повернення коштів. Останні поставки американського озброєння в Україну відбуваються за цими програмами. Наразі Адміністрація Президента США використовує для них кошти, які виділив Конгрес Сполучених Штатів, йдеться про пакет на суму в 40 мільярдів доларів, більше половини з якого закладені на військову допомогу та супутні витрати. Ці кошти потрібно витратити до кінця фінансового року в США, який припадає на кінець вересня 2022 року [10].

Закон «Про ленд-ліз на захист демократії в Україні 2022 року» було ухвалено на двопартійній основі, і це

чітко вказує на те, наскільки члени Конгресу цінують підтримку, надану Україні. Серед іншого, закон про ленд-ліз 2022 року розширює повноваження Президента США в угодах щодо постачання військової допомоги Україні. Фактично він дозволяє віддавати в борг або в лізинг військоове обладнання за спрощеними процедурами експортного контролю.

Білому дому надані повноваження постачати Україні зброю, техніку, боєприпаси та продукцію подвійного призначення за пришвидшеною процедурою, тобто не чекаючи на спеціальне виділення коштів для цього Конгресом США.

Таким чином, з огляду на історичні факти, є реальні підстави вбачати, що договори за ленд-лізом можуть бути довготривалими, з урахуванням пільгових умов, якщо уряд України забажає залишити вцілілу техніку на потреби оборони у майбутньому, посиливши оборонний потенціал України. В свою чергу Україна запропонувала уряду США угоду про постачання зрідженого природного газу за схемою ленд-лізу.

Програма ленд-лізу засвідчує відданість українців гуманістичним та демократичним цінностям, що визнає, і на чому наголошує американський уряд і народ Америки. Програма не лише спрощує механізми допомоги Україні, але й суттєво впливає на економічні процеси у США і світі, активізуючи виробництво і створюючи нові робочі місця. Разом з тим, ленд-ліз проводить прямі паралелі між Другою світовою війною і Великою Визвольною війною українського народу проти російської агресії [11].

Призначення ленд-лізу є політичним рішенням уряду США у постачанні державам-союзникам техніки, боєприпасів, стратегічних матеріалів, нафтопродуктів та інших матеріальних цінностей, і в сучасних умовах сьогодення передбачається не тільки для України, а й для країн Східної Європи, яким загрожує російське вторгнення з метою здійснення обороноздатності держав їх суверенітету, територіальної недоторканості.

Вірогідно, що в майбутньому наслідки отримання допомоги від уряду США найбільш відчутно торкнуться економіки України, оскільки значною за обсягом статтею видатків в бюджеті України на роки, та навіть десятиріччя, стане погашення заборгованості та оплата оренди. Але повне відновлення економіки України та економічний зріст можливі лише після повної перемоги та припинення бойових дій. І саме завдяки допомозі США, а саме оперативному постачанню необхідного озброєння, можливе пришвидшення перемоги над країною-агресором. При цьому варто враховувати, що Україна отримує та продовжить отримувати від інших країн світу матеріальну допомогу, яка в майбутньому також може стати джерелом розрахунків за отримання допомоги в рамках Закону про ленд-ліз на захист демократії України від 2022 року.

На сьогодні законодавство України не містить спеціальних норм або окремого механізму (моделі), спрямованого на реалізацію програми ленд-лізу, зокрема ленд-ліз не застосовується у моделі здійснення закупівель, передбачених Законами України «Про публічні закупівлі», «Про оборонні закупівлі», в тому числі не регламентовані як виключні випадки. Прогнозованим є виникнення питання стосовно розробки та застосування нормативно-правових актів, які передбачатимуть особливості обліку товарів, отриманих за ленд-лізом, їх списання, ремонт та обслуговування. Адже закупівельне законодавство, як правило, будується за логікою відплатності поставок для державних потреб за відкритими процедурами.

Наразі, єдиним дієвим нормативно-правовим актом з питань розподілу та обліку отриманого військового майна за програмою ленд-лізу є Інструкція з обліку військового майна у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 17 серпня 2017 року № 440, що визначає механізм організації та ведення обліку

військового майна, закріпленого в установленому законодавством порядку за військовими частинами, військовими навчальними закладами, військовими навчальними підрозділами вищих навчальних закладів, установами та організаціями Збройних Сил України і є підставою для прийняття відповідних рішень посадовими особами

Збройних Сил України у межах наданих їм повноважень з питань обліку військового майна [12].

Враховуючи викладене, подальші дослідження доцільно спрямувати на моделювання роботи системи ленд-лізу в Україні під час дії воєнного стану та підготовку відповідних нормативно-правових актів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Молтусов В. М. Ленд-ліз і економіка СРСР в роки Великої Вітчизняної війни. Економіка і регіон. *Науковий вісник*. Полтавський національний технічний університет імені Ю. Кондратюка. Полтава, 2013. № 4 (41). С. 135-140.
2. Гончаренко Л. Л., Конєва А. В. Американська політика ленд-лізу як форма військово-економічної допомоги СРСР під час Другої світової війни. *Сумська старовина*. Всеукраїнський науковий історичний журнал. Сумський державний університет. Суми, 2017. № 11. С. 77-87.
3. Фрадинський О. А. Ленд-ліз в СРСР як форма військово-економічної співпраці країн-союзників у II світовій війні. Історія торгівлі, податків та мита. *Науково-практичний журнал з історичних наук*. Державний науково-дослідний інститут митної справи. Хмельницький. 2013. № 1 (7). С. 122-131.
4. Барановська В. М., Дахно, І. І. Деякі аспекти ленд-лізу. *Науково-практичний журнал*. *Економіка та держава*. 2011. № 12. С. 10-14.
5. Закон про ленд-ліз на захист демократії України від 2022 року. Ухвалено Сенатом і Палатою представників Сполучених Штатів Америки в Конгресі, зібраному від 06.04.2022 р. № 117 конгрес. 2 сесія. S.3522. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU22010?an=22>. (дата звернення: 29.09.2022).
6. Дмитра Бардак. Як не втратити вітчизняних виробників озброєнь і військової техніки. *Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ»*. Київ, 2022. Стаття. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3523956-lendliz-i-ukrainskij-opk.html>. (дата звернення: 29.09.2022).
7. Петсі Відакусвара, Остап Яриш. В Білому домі прокоментували використання ленд-лізу для України. *Голос Америки (VOA) міжнародний інформаційний мовник США*. Вашингтон, 2022. Стаття. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/white-house-land-lease/6657075.html?fbclid=IwAR0YHt97ObX8NVpksKqA5s9hW11n6Zwupr3vkL5kxd7nworZ7LRr09gxYgY>. (дата звернення: 29.09.2022).
8. Володимир Пиріг. США оприлюднили повний перелік наданої Україні зброї. *Аналітичне інтернет-видання*. Львів, 2022. Стаття. URL: https://zaxid.net/ssha_oprilyudnili_spisok_nadanoyi_ukrayini_zbroyi_za_prezidentstva_baydena_n1542557. (дата звернення: 29.09.2022).
9. Сергій Згурець. Ленд-ліз має вирішальне стратегічне значення для перемоги України. *Defense Express*. Інформаційний інтернет-портал. Київ, 2022. Стаття. URL: https://defence.ua.com/minds_and_ideas/land_liz_dlja_ukrajini_scho_tse_oznachaje_dlja_ukrajini_u_pjati_faktah-7148.html. (дата звернення: 29.09.2022).
10. Вероніка Хорольська. У Білому домі розповіли, коли запрацює програма ленд-лізу для України. *Texty*. Інтернет видання. Київ, 2022. Стаття. URL: <https://texty.org.ua/fragments/107242/u-bilomu-domi-rozpovily-koly-zapracuyue-prohrama-lend-lizu-dlya-ukrayiny/>. Стаття. (дата звернення: 29.09.2022).
11. Антон Печерський. Своєчасна допомога – як дощ у посуху: виставка «Ленд-ліз. Perezavantazhenня». *Armyinform*. Інформаційне агентство Міністерства оборони України. Київ, 2022. Стаття. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/13/svoechasna-dopomoga-%E2%88%92-yak-doshh-u-posuhu-vystavka-lend-liz-perezavantazhennya>. (дата звернення: 29.09.2022).
12. Про затвердження Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 17.08.2017 р. № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1192-17#Text>. (дата звернення: 29.09.2022).